

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' וירא תש"פ

גדרים במצוה בו יותר מבשלוחו

כ' בפ' וירא (י"ח ד') "יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם", ופרש"י יוקח נא ע"י שליח, והקב"ה שילם לבניו ע"י שליח שנאמר "וירם משה את ידו, ויך את הסלע" (במדבר כ' י"א), וכבר העיר השפתי חכמים שבמקור הסוגי בב"מ (פ"ו): הביאה הגמ' פסוק אחר בפרשת בשלח (י"ז ו') "והכית בצור ויצאו ממנו מים, ושתה העם", ובבראשית רבה (מ"ה י') הביאו פסוק אחר, ואכמ"ל בזה.

טעמים למה אברהם אבינו הביא מים ע"י שליח

האחרונים שואלים למה לא הביא אברהם אבינו את המים בעצמו. הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (קול רם ח"א פ' וירא) הסביר דאמנם אברהם אבינו עשה כן כדי לחנך את ישמעאל בנו, דהרי בהמשך כ' "ואל הבקר רץ אברהם, ויקח בן בקר רך וטוב, ויתן אל הנער", ופרש"י זה ישמעאל כדי לחנכו במצוות, וא"כ כיון שהשליח עשה כמו שאברהם אבינו היה עושה, ועוד הרי כוונתו היתה כדי לחנך את ישמעאל, א"כ למה היתה קפידא עליו, ותי' שאנשים היו יכולים לחשוב שאברהם ח"ו מתרשל במצוות, ועי"ז יכול לצאת קלקול, לכן היה צריך לעשות בעצמו, ואדרבה בחינוך, הילד צריך לראות שאביו עושה המצוה, והוסיף מרן האג"מ זצ"ל דיש ללמוד מזה, שחושבים שבמצוות בין אדם לחבירו העיקר הוא התכלית, ואין נ"מ אם עושה בעצמו או ע"י אחרים, אבל ממעשה של אברהם אבינו רואים שדווקא צריך לעשות בעצמו (אמנם יש להעיר שהשפתי חכמים שם י"ח ז' העיר שלא מצאנו שנענש על "ויתן אל הנער", רק על "יוקח נא מעט מים", והיינו משום ש"ויתן אל הנער" היה כדי לחנכו במצוות ולכן לא נענש ע"ז, ודלא כפירוש הנ"ל וצ"ע).

המהר"ל (גור אריה בראשית י"ח ד') הסביר כוונת אברהם אבינו שהביא מים ע"י שליח, משום שרצה למהר להביא את הכל לפניהם, וא"א להביא שני דברים כאחד, ואע"פ שהביא את הלחם בעצמו, היינו משום שיש בזה משום חסרון כיס, ורצה להראות להם שהוא נותן לפניהם בעין טובה.

בספר נחלת צבי (הג"ר משולם גראס זצ"ל, עם הסכמות מהג"ר יוסף צבי דושינסקי זצ"ל ובעל הכה"ח זצ"ל, והדעת סופר זצ"ל והגר"א אלישיב זצ"ל שהיה אביו של מרן הגר"ש זצ"ל - פ' וירא) הסביר שאברהם אבינו לא רצה להביא המים בעצמו, דלפרש"י סבור היה שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס ע"ז לביתו, וכיון שהרחיצה היתה כדי לבטל הע"ז שברגליהם, הא קיי"ל שאין ישראל יכול לבטל ע"ז של נכרי, ורק הנכרי יכול לבטלה, לכן נתן להם מים ע"י שליח כדי שלא יהיה לו חלק בהביטול ודפח"ח.

האם התביעה על אברהם אבינו היתה משום מצוה בו יותר מבשלוחו

והנה כל המפרשים שהעירו על הפסוק "יוקח נא מעט מים", לא הביאו הגמ' בקידושין (מ"א). דהו"ל לקיים את המצוה בעצמו מדין מצוה בו יותר מבשלוחו, וצריך לבאר אם אכן הכלל הזה לא היה שייך אצל אברהם אבינו.

מחלוקת הראשונים בסיבת מצוה בו יותר מבשלוחו

נחלקו הראשונים למה מצוה בו יותר מבשלוחו, דרש"י בקידושין (שם) פ"י וז"ל דכי עסיק גופו במצוה, מקבל שכר טפי עכ"ל, וכן פירשו הר"ן והנמו"י והמאירי.

אבל מפהמ"ש להרמב"ם (בקידושין ריש פ"ב – מהדורת מוסד הרב קוק) כ' וז"ל לפי שהתעסקות האדם במצוה בעצמו, יותר שלם מאשר יטיל על זולתו לעשותה לו עכ"ל. הרי מבואר דנחלקו אם המעלה של מצוה בו יותר מבשלוחו היא בגברא, שיקבל יותר שכר אם מתעסק בעצמו, או שמהות המצוה היא אחרת, שהיא בגדר מצוה יותר מובחרת.

באגרת התשובה (אות פ"א) כ' רבינו יונה בענין הדלקת נרות שבת וז"ל ותדליק היא בעצמה, לא ע"י עבדה ושפחתה ואפילו הם יהודים, ולא ע"י חבירתה, כדי שתטול היא שכר המצוה, שיהא ניכר החיבה שהיא מחבבת המצוות עכ"ל, ולכאורה נראה יותר דכוונתו כמו שפ"י רש"י והר"ן והמאירי.

התבואת שור (יו"ד סי' כ"ח סק"ד) הסביר דמצוה בו יותר מבשלוחו משום שכשאינו מקיים המצוה בעצמו נראה כמבזה את המצוה, וחדש דלפ"ז כשרוצה שהמצוה תעשה יותר טוב, כגון שמכבד אדם חשוב למול את בנו, אין זה נראה כמבזה את המצוה אלא אדרבה מכבדה יותר בזה, ואע"פ שהבינת אדם (שער איסור והיתר סוסי ז') חולק על התבוי"ש וס"ל דמעולם לא שמענו שאדם יוותר על מצוה המוטלת עליו כדי לזכות אדם חשוב לקיים המצוה, מ"מ היינו דווקא במצוה שבגופו כגון שופר ולולב, משא"כ כשאינה מצוה שבגופו, כגון קביעת מזוזה על פתחו, שתכלית המצוה היא שיהיה לו מזוזה על פתחו, דשפיר מותר לו לכבד אחרים בקביעת המזוזה אם המצוה תעשה יותר טוב, והכי מבואר במנחות (ל"ג.) שהריש גלותא בנה בית וביקש מרב נחמן לקבוע לו מזוזה ע"ש.

נ"מ בין הטעמים שמצוה בו יותר מבשלוחו

והנה יש הרבה נ"מ לדינא בין הני טעמים, כגון ספיקת הח"א (כלל ס"ח ס"ז) במי שיכול לקיים המצוה בעצמו, אבל ע"י שלוחו יקיימה יותר בהידור, למשל בכתיבת ס"ת, דאם כל המעלה היא כדי שיקבל יותר שכר, בודאי עדיף שיקיים מצוה יותר מהודרת, משא"כ אם הסיבה היא משום שמהות המצוה היא אחרת כשיטת הרמב"ם, בזה יש להסתפק איזה הידור עדיף, ההידור של "זה קלי ואנוהו" שרואים מצוה יותר מהודרת, או ההידור שהמצוה יותר מהודרת משום שהוא מתעסק בה.

האם מותר לקיים מצוה כדי לקבל שכר

לכאורה צריך להבין שיטת רש"י ודעימי, שצריך לקיים המצוה בעצמו ולא ע"י שליח כדי שיקבל יותר שכר, דהרי שנינו באבות (פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס. וכבר הקשו תוס' בר"ה (ד. ד"ה בשביל) ובפסחים (ח: תוד"ה שיזכה) היאך אחז"ל דהנותן סלע לצדקה ע"מ שיחיה בני הרי זה צדיק גמור, הרי שנינו אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס.

חילוק בין מצוה קיומית למצוה חיובית

המהרש"א בסוטה (י"ד. ד"ה וא"ל) כ' יסוד גדול בהאי ענינא, דהרי שנינו התם ביקש משה רבינו להכנס לא"י כדי לקיים מצוות שבה, ואמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליכם כאילו עשיתם, וקשה טובא היאך שייך לומר שמה רבינו רצה לקיים המצוות כדי לקבל שכר, דהרי שנינו אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל שכר, ותי"י המהרש"א דהיינו רק במצוה חיובית, אבל במצוה קיומית מותר לבקש לקיים את המצוה כדי לקבל שכר, וכיון שמה רבינו עדיין לא הגיע לא"י, עדיין לא נתחייב במצוותיה.

בשו"ת עונג יו"ט (יו"ד סי' פ"ט ד"ה וכה"ג) כ' דלפי המהרש"א מבואר הא דשנינו בברכות (כ"ח.) בשעה שנחלש ר' זירא מתלמודו, היה יושב בפתח בית המדרש, כדי שבשעה שיחלפו שם החכמים יעמוד בפניהם, ויקבל שכר על שכיבדם, דלפי המהרש"א כיון שבא להתחייב במצוה כדי לקבל שכר, שרי (וע"ע בתורת הקנאות בסוטה י"ד. שהביא הרבה ראיות ליסוד זה), ולפ"ז כ' בשו"ת עונג יו"ט יש ליישב קושיית תוס' על

הנותן צדקה ע"מ שיחיה בני, דיש נ"מ בין מצוה חיובית למצוה קיומית, דרק במצוה חיובית קיי"ל שאין לעשותה ע"מ לקבל שכר, ולכן בצדקה שהיא מצוה קיומית מותר לקיימה ע"מ לקבל פרס. עוד יש לציין שהרב החיד"א (בספרו פתח עינים בברכות שם) ג"כ הסביר הסוגי הכי בשם המהר"ש פרימו ז"ל.

ובאמת יש מקור לחילוק זה של המהרש"א ומהר"ש פרימו ברמב"ן (ספר האמונה והבטחון פ"א ד"ה ושני הענינים), שג"כ הקשה קושיית תוס' מהמשנה באבות על הגמ' של הנותן צדקה על מנת שיחיה בני, ותי' וז"ל הנותן סלע לצדקה בשביל שיחיה בנו או בשביל שיזכה לחיי העולם הבא, אינו בכלל הזה, כי מתחילה כשעשה המצוה הזאת שיש רשות בידו למעט בה או להרבות ועשאה לשם כך, אינו דומה לאוכל מצה בערב הפסח ולקונה לולב לעצמו ולשומר שבת עכ"ל.

עוד יש לציין, שבתוס' ר"י הזקן בקידושין (מ"א.) כ' וז"ל כל מצוה שמוטלת עליו יעשה בגופו ולא ע"י שליח עכ"ל, מוכח דס"ל שמצוה בו יותר מבשלוחו נאמר רק במצוה שמוטלת עליו, וחייב לעשותה, ולא במצוה קיומית.

מה ההיתר ליטול ידים לסעודה בהרבה מים כדי לקבל שכר

לפי יסוד הזה יש גם ליישב הא דנפסק בשו"ע בהלי נטילת ידים (סי' קנ"ח ס"י) אע"פ ששיעורם ברביעית, יוסיף ליטול בשפע, דאמר רב חסדא אנא משאי מלא חפני מיא, ויהבי לי מלא חפני טיבותא, ואמנם המ"ב (שם סק"ח) כ' בשם השל"ה הק' דלכתחילה טוב יותר שלא יעשה בשביל זה, דהוא על מנת לקבל פרס, אלא יעשה הכל לכבוד השי"ת, והשכר ממילא יבוא, אבל הכה"ח (שם סקפ"א) הביא בשם הפתח הדביר דאסור לעשות כן דווקא בדברים שהוא חייב מדינא, אבל אם הוא מוסיף על החיוב שרי, וכתב דהוא עצמו רגיל לומר בכל פעם שנוטל לסעודה, רבון כל העולמים, מלא ידי מברכותיך, ומברכותיך יבורך בית עבדך לעולם, ולמעשה יסודו של הפתח הדביר כבר מובא ברמב"ן ובמהרש"א.

מצוה בו יותר מבשלוחו בעשיית חסד

רבינו החפץ חיים זצ"ל כ' באהבת חסד (ח"ג פ"א בהג"ה) שאם השכים ללכת לבית המדרש ונזדמן לו אורחים, כיון שאחז"ל (שבת קכ"ז.) גדולה הכנסת אורחים יותר מהשכמת בית המדרש, ממילא מוטב שיתעסק עמהם אם אין לו בביתו מי שיכול לקבלם כהוגן, דאם יש מי שיכול להכניס האורח ולכבדו, הא קיי"ל דמצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים אינה דוחה ת"ת (ע' בשעה"צ סי' ר"ג סק"ט), ואע"פ שרבינו החפץ חיים זצ"ל כ' באהבת חסד (ח"ב פ"ד) דגם במצות חסד נאמר הכלל של מצוה בו יותר מבשלוחו, צ"ל דס"ל דהיינו דווקא כשאנו לומד תורה, אבל כשלומד תורה הא קיי"ל דמצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים אינה דוחה ת"ת. ומביאים שרבינו החפץ חיים זצ"ל היה טורח בעצמו להמציא לאורח כל מחסוריו, והיה מביא לו כרים וכסתות להציע מטתו, וכשהאורח ביקש ממנו רשות לעזור לו, ענה לו "כלום ירצה כבודו לעזור לי גם כשאני לובש טלית ותפילין בבוקר – מצות הכנסת אורחים היא מצוה שאני חייב בה, ולא האורח" (חפץ חיים עה"ת – סוף פ' בשלח במעשי למלך עמוד ק"ט).

אבל רבינו החפץ חיים זצ"ל הקשה, שאצל אברהם אבינו, כיון שהשתמש בשלוחו ליקח מים עבור האורחים, פחת בזה את המצוה, וא"כ למה א"צ לטרוח בעצמו להכניס האורח שהגיע, ולמה מותר להכניסו ע"י אחרים, ותי' דשאני אברהם אבינו כיון דבלא"ה היה מוכרח לבטל תורה בשביל האורחים, טוב יותר שיעשה הכל בעצמו כי מצוה בו יותר מבשלוחו כמבואר בקידושין (מ"א.), אי נמי כיון שהאורחים היו נכבדים ביותר, משום שהמלאכים היו בדמות אנשים, נכון שהוא בעצמו ישמש הכל לפניהם לכבודם ע"ש.

אבל בשו"ת אחיעזר (ח"א סי' כ"ח סוסקט"ז ד"ה ומש"כ) כ' דכיון שמצוות גמילות חסדים אינה על קרקפתא דגברא, לא שייך ביה מצוה בו יותר מבשלוחו, והסביר משום שמטרת המצוה היא התועלת שהשני מקבל, ושייך להשיג המטרה גם ע"י שליח, ומבואר בדבריו שחולק על רבינו החפץ חיים זצ"ל. אבל יש להקשות על רבינו האחיעזר, מאברהם אבינו שנתמעט השכר לבניו כיון שלא הביא המים בעצמו לאורחים, אע"פ שגם התם אין נ"מ בתועלת הדבר אם אברהם אבינו יביא את המים בעצמו או

ע"י שליח, אא"כ נאמר כמש"כ רבינו החפץ חיים זצ"ל, שאם האורחים מכובדים ביותר צריך לכבדם בעצמו, ולזה גם רבינו האחיזר יסכים.

אבל י"ל באופן אחר, דבעצם בסוגי בב"מ של הכנסת אורחים של אברהם אבינו, לא אחז"ל שהיתה חסרון של מצוה בו יותר מבשלוחו (ורק רבינו החפץ חיים זצ"ל הנ"ל הסביר כן), אלא שכיון שלא טרח בעצמו בהבאת המים, לא קיבל שכר על "הבאת המים" אע"פ שבודאי קיבל שכר על שהמציא מים לאורחים ע"י שלוחו, ולכן ס"ל לרבינו האחיזר דכאשר הוא מקיים מצוה של גמילות חסד שתועלת המצוה היא מה שמהנה לשני, לא שייך לומר מצוה בו יותר מבשלוחו, דאין המצוה יותר מהודרת אם הוא בעצמו יביא את המים כיון שהעיקר הוא התועלת שבדבר, לפי הביאור של הרמב"ם במצוה בו יותר מבשלוחו, דע"ז המצוה יותר שלימה, וגם לשיטת רש"י ודעימיה שמצוה בו יותר מבשלוחו משום שיקבל יותר שכר, אבל בגמילת חסד רגילה שהיא מצוה קיומית, לא נאמר בו יותר מבשלוחו כשיטת הרמב"ן ומהרש"א הנ"ל, אבל אצל אברהם אבינו, שהיו שלשה אנשים בחום היום, ולא היה מי שיכניסם, בודאי אז היתה מצוה חיובית, ולכו"ע היה מוטל על אברהם אבינו להכניסם לביתו, ובזה גם האחיזר יסכים שהיה מוטל עליו כמצוה חיובית.

קיום חלק מהמצוה בעצמו והשאר ע"י שליח

עוד יש לבאר הנהגת אברהם אבינו, דאם מקיים חלק מהמצוה בעצמו, תו אין חסרון של מצוה בו יותר מבשלוחו, דהרי נפסק בשו"ע בה"ל פסח בה"ל בדיקת חמץ (סי' תל"ב ס"ב) שיכול לבדוק כמה בתים בברכה אחת, ובני ביתו יכולים לעזור לו וישמענו הברכה ממנו, וכ' המ"א (סק"ה) דיקפיד שגם הוא יבדוק דמצוה בו יותר מבשלוחו, והסביר שם הפמ"ג (א"א סק"ה) דמצוה בו יותר מבשלוחו היינו שיעשה קצת מהמצוה, אבל בשו"ע הרב (שם ס"ח) מבואר דס"ל שמדין מצוה בו יותר מבשלוחו עדיף שיבדוק כל הבית בעצמו, וע"ע בשו"ע הרב בה"ל שבת (סי' ר"נ קו"א סק"ב) שכתב דמצד מצות הכנת שבת שהיא מצוה שבגופו, סגי בהכנת דבר אחד, אבל מצד מצוה בו יותר מבשלוחו לא סגי בהכנת דבר אחד, אלא כל מה שטורח לכבוד שבת מונח בזה..

הרי דנחלקו הפוסקים אם מקיים מצוה בו יותר מבשלוחו כשהוא מקיים רק חלק מהמצוה, ולפ"ז מובן היטב למה לא הזכירו אצל אברהם אבינו שלא הביא מים בעצמו, שהיה חסרון בזה משום מצוה בו יותר מבשלוחו, דהרי הבאת המים היא רק חלק ממצות הכנסת אורחים, וכיון שהוא התעסק בחלק גדול של המצוה, תו לא שייך לומר שנכשל ב"מצוה בו יותר מבשלוחו", אבל בכל זאת לא קיבל כל השכר על הבאת המים כיון דסוף כל סוף לא התעסק בו בעצמו.

מצוה בו יותר מבשלוחו בהכשר מצוה

יש ליישב למה אברהם אבינו לא הביא את המים בעצמו, לפי המקנה בקידושין (מ"א. ד"ה מצוה) והנצ"ב (העמק שאלה קס"ט) דס"ל דלא שייך מצוה בו יותר מבשלוחו בהכשר מצוה, אא"כ כתוב מפורש בתורה, כגון בסוכות דכתיב "חג הסוכות תעשה לך", ובשבת דכתיב "והכינו את אשר יביאו", ובמצות בפסח דכתיב "ושמרתם את המצות", ובכתיבת סת"ם דכתיב "וכתבתם", וממילא כיון דהבאת המים היא רק הכשר מצוה, ממילא לא היה שייך שם המושג של מצוה בו יותר מבשלוחו, אבל כיון שלא הביא המים בעצמו, נתמעט שכרו.

מצוה בו יותר מבשלוחו דווקא במצות עשה ולא במצות לא תעשה

בשו"ת להורות נתן (ח"י"ג סי' קי"ז סק"ח) חידש שמצוה בו יותר מבשלוחו רק שייך במצות עשה, כיון דבקיום המצוה קונה מעלה של המצוה, ולכן חשוב יותר כשעושהו בעצמו כיון שהתכלית היא בקיום המצוה עצמה, משא"כ במצות לא תעשה שהעיקר הוא שלא יעבור, וליכא חשיבות להנצל מהלאו דווקא ע"י עצמו, וסגי אם ינצל מהלאו ע"י עשיית שלוחו, והסביר ע"פ המהר"ל (גור אריה פ' ויגש מ"ו י"י) שכתב דיש נ"מ בין מ"ע שהיא קנין המעלה, ואם לא יעשה אותה יחסר לו את המצוה שהיא קנין המעלה, משא"כ

בלא תעשה שהוא רק יושב ואינו עושה דבר, ואינו קונה שום מעלה במה שלא עבר את העבירה, ועיקר המצוה היא שלא יעבור על רצון הבורא. לפי דבריו י"ל דאצל אברהם אבינו כי "יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם", ופרש"י כסבור שהם ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס ע"ז לביתו, וא"כ עיקר כוונת אברהם אבינו ברחיצת רגליהם, לא היתה משום מצות הכנסת אורחים, אלא משום הלאו שלא להכניס ע"ז לביתו, ובזה לא שייך מצוה בו יותר מבשלוחו.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב

שליט"א באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: שיעורי הגאון רבי יום טוב

זנגר.